

Розділ I. Загальнотеоретичні проблеми психологічної науки

Даценко О.А.

Психологічний тезаурус життєтворчих умінь особистості

Проблема життєвої продуктивності особистості для психологічної науки не є новою. Але особливу актуальність вона набула саме зараз, коли в період кризи нашого суспільства людина намагається знайти шляхи продуктивного життєздійснення, найбільш цілісної і адекватної репрезентації себе світу. Цей контекст проблем включає ряд питань, які ще потрібно вирішити психологічній науці. Серед них виділяють дослідження внутрішніх психологічних умов, дій та механізмів, зокрема життєтворчих умінь, які розглядаються як ефектори життєздійснення людини.

Коло проблем, що намітились в дослідженні, мають ряд обґрунтувань. По-перше: незважаючи на те, що сучасний етап наукового пошуку характеризується розвитком теорій щодо психологічного аналізу явищ життєвого шляху, відносно проблеми життєтворчих умінь, спостерігається недостатня кількість як теоретичних, так і практичних розробок; по-друге: джерелом проблеми виступає тенденція розвитку психології особистості, яка не втрачає своєї актуальності на сьогоднішній момент; по-третє: існує гостра необхідність в розробці тренінгово-корекційної бази, впровадження якої підвищувало б відчуття власної цінності та продуктивності, особливо в періоди життєвих криз.

Крім того, зазначена проблема виявляє свою актуальність не лише в рамках психологічної науки, а й на рівні педагогічної практики.

У сучасній школі з втіленою аксіомою життєтворчості відповідні уміння можуть розглядатися як нова парадигма, яка, на думку І.О. Мартинюка, Л.В. Сохань та інших, інтегрується із завданням гуманізації та демократизації освітнього процесу і спрямована «на досягнення принципово нової мети навчання й виховання в контексті вимог сучасності [6, с.25]». Життєтворчі можливості виступають необхідною психологічною умовою повноти самореалізації особистості й досягнення нею вершин свого самоздійснення. Таким чином, проблема життєтворчих умінь виникає в результаті перетину декількох областей наукового знання та опосередковується завданнями як теоретичного так і практичного характеру.

Проблемі набуття особистістю досвіду перетворювальної активності, розвитку її здатностей щодо осмисленого збереження та самостійного й творчого відтворення власної життєдіяльності в усіх її проявах (діяльності, пізнанні, спілкуванні, відносинах) та сферах (економічній, соціальній, політичній, культурно-дозвіллевій, побутовій), свідомого визначення та здійснення свого життя, присвячені роботи К.А. Абульханової-Славської, Є.Є. Вахромова, І.Т. Кучерявого, Л.Н. Когана, Л.В. Сохань, В.М.Доній, І.О.Мартинюка, С.Д. Максименко, Л.Ф.Бурлачука, І.Г. Єрмакова, Н.Г. Богданової та інших. В дослідженнях науковців розглянуті різноманітні

аспекти життєтворчості людини, її структурні, динамічні, функціональні та інші особливості. Але, незважаючи на достатню наукову презентованість проблеми, деякі її складові, зокрема життєтворчі уміння, потребують більш детального та глибокого психологічного аналізу.

Ключовим поняттям нашого дослідження є життєтворчі уміння, які розглядаються як «сукупність потенцій, що сприяють життєвій продуктивності особистості» [11, с.87]. Життєва продуктивність, в свою чергу, кваліфікується як система екзистенційних досягнень людини, що мають соціальну значущість, суб'єктивну цінність та індивідуальний смисл [5].

Відомо, що особистість, в своєму активному началі здатна підкорювати і перетворювати навколишній світ. Ця можливість виступати творцем умов життя, складає родову сутність людини, спрямована на ефективну перебудову буття, що на рівні життєвого шляху концептуалізована і практично реалізована у вигляді успіхів або досягнень. Феномен досягнення, як певний показник рівня розвитку особистості, базується, з одного боку, на філогенезі усього людства, з іншого, на індивідуальному онтогенезі суб'єкта, в ході якого набувається знання, досвід, розвиваються уміння, завдяки яким людина може реалізовувати потенційне прагнення до щасливого життя. Внутрішня структура продуктивної життєтворчості не надана в готовому вигляді. Вона набуває своєї чинності в ході цілісного, системного розвитку людини як суб'єкта і розкривається в умовах життєдіяльності. Її психологічно змістовні компоненти, наприклад, розвиток життєтворчих умінь як механізмів реалізації, розвиваються шляхом пізнання навколишнього світу, соціалізації, спілкування, оволодінням провідними видами діяльності тощо.

У контексті гуманістичної психології життєтворчі уміння розуміються з позиції складного утворення, що охоплює «уміння орієнтуватися в соціальних ситуаціях; здатність обирати адекватні та ефективні способи розв'язання життєвих проблем; знання своїх особистих якостей; здатність до самовдосконалення та самозмін; здатність розуміти й оцінювати інших людей, встановлювати з ними адекватні способи спілкування, проявляти толерантність у стосунках; уміння керувати собою й обставинами свого життя [9, с.169]». К.Роджерс зазначав, що «життєтворчі уміння – це особливі вміння та висока майстерність у творчій побудові особистістю життя, що ґрунтується на знанні життя, його законів, розвиненій самосвідомості та володінні системою технологій програмування, здійснення життя як індивідуально-особистісного проекту» [9, с. 115]. Це духовно практична діяльність особистості, що спрямована на проектування, програмування, планування та творче здійснення нею свого індивідуального життя. Особистість у цьому процесі виступає як суб'єкт індивідуального життя, а об'єктом творчих діянь особистості виступає її власне життя [1, с. 37].

Доволі широкий дефінітивний аналіз «життєтворчих умінь» представлено в працях вітчизняних науковців К.А. Абульханової-Славської,

Л.Н. Когана, Б.Г. Ананьєва, Є.Ю. Коржової, С.Ю. Степанова, Т. Б. Карцевої, Н.А. Логінової та інших. Так К.А. Абульханова-Славська визначає життєві уміння як інтеграцію різних видів компетентностей, які розкривають загальні здатності людини в тих чи інших сферах життєдіяльності [1, с. 105]. На думку Є.С.Вахромова, концептуальні виміри умінь власної екзистенції зумовлені уявленнями особистості про структуру суспільства й про власне місце та роль у ньому на всіх вікових етапах й допомагають людині оптимізувати свій життєвий шлях, планувати власну життєдіяльність [5].

Значуще відображення ідей життєтворчості та відповідних умінь представлено в роботах представників української психологічної школи С.Д. Максименко, Л.В. Сохань, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, В.М. Ямницького, І.Г. Єрмакова, І.О. Мартинюка та інших. Автори інтерпретують життєтворчі уміння, як цілісне утворення, системну властивість усієї особистості, що характеризує її здатність зберігати і оптимально розвивати себе, своє життя, успішно діяти у різних життєвих ситуаціях, вирішувати складні життєві проблеми [3; 4; 9; 11]. Наголошуючи на умовності їх структурування, науковці виділяють два блоки: 1) базовий (особистісно-центрований); 2) похідний (суспільно-центрований). До першого блоку віднесено фізичну, когнітивну, емоційно-вольову, творчу, життєтворчу та ментальну складову. На основі базових умінь відбувається становлення похідних, до яких належать соціальна, соціально-рольова, комунікативна, інформативна, трудова (професійна), громадянська (політико-правова), етнокультурна та організаційна спрямованість, що визначають успішність особистості в конкретних сферах її життєдіяльності [8, с. 192-199].

Схожа методологічна позиція спостерігається в працях І.Г. Єрмакова, де автор наголошує на тому, що сфера життєтворчих умінь представлена як інтегративна система різних диспозицій людини. До структури досліджуваного феномену він включає загальнокультурні, допрофесійні, професійні, аутопсихічні, соціально-психологічні, громадянські, комунікативні, інформаційні, інтелектуальні, рефлексивні та інші субстанції особистості [6].

У площині психологічних досліджень проблем життєтворчості, проведених І.Т. Кучерявим та іншими, життєтворчі уміння розглядаються як духовно-практичні дії, що спрямовані на формування такої особистості, яка постійно прагне до самовдосконалення та розвитку своїх потенцій, здатна до самореалізації, творчого проектування, пов'язаного з виробленням життєвої концепції та життєвого кредо; процес реалізації людиною свого життя в часовій і просторовій перспективі; чинник здобуття життєвої мудрості [9, с.214-216]. Авторами зауважується, що квінтесенція життєтворчих умінь розкривається у різноманітних функціональних можливостях суб'єкта: це і процес творення свого життя; реалізація життєвих проектів засобом цільової дії; усвідомлення себе й світу; проектування й здійснення своїх бажань, утвердження власних цінностей; соціальна творчість, прагнення до самореалізації тощо.

За визначенням В.М. Ямницького, екзистенційні механізми- це форма вияву творчої природи людини, яка сприяє вибору особистістю стратегії її життя, розробці життєвих планів і програм, відбору й використанню засобів, необхідних для реалізації її індивідуального проекту [11, с.181]. Автор зауважує, що реалізація цих механізмів відбувається у трьох іпостасях: продуктивній (результатах активності особистості), суб'єктивній (у розвитку суб'єктного світу особистості), і соціальной (відбиття в життєвих світах інших людей). Саме інтеграція трьох цих іпостасей закладає цілісність творчої особистості, перетворює її на життєтворчість [11, с. 197].

На думку Н.Г. Богданової для того, щоб реалізувати той потенціал, що закладений в життєвих ролях людини, щоб життєві характеристики- феномени стали реаліями людини, їй треба володіти рядом життєвих умінь. Життєві уміння автор визначає як систему уявлень, образів, моделей та реальних дій особистості, спрямованих на творчу побудову чи перебудову свого життя, обумовлену розвитком та рухом уперед, спираючись на загальнолюдські цінності та суспільний дискурс [2, с. 143].

За Н.Г. Богдановою до групи життєтворчих умінь особистості належить сукупність наступних індивідуально-особистісних та соціокультурних інтенцій:

- створення проєкції особистості в майбутньому у вигляді цілей, життєвих програм та планів, стратегії життя;
- корекція цієї проєкції під впливом суспільного ідеалу і культури, що, у свою чергу, проявляється у формуванні самосвідомості особистості, зокрема у таких її аспектах, як самопізнання, самооцінка та саморегуляція поведінки;
- розвиток відповідного світогляду та системи ціннісних орієнтацій, що спрямовують особистість на творчу активність, самореалізацію та самоутвердження;
- діяльність особистості щодо розкриття свого творчого потенціалу та самотворчого здійснення своїх цілей, планів, ідеалів;
- когнітивна та емоційна самооцінка досягнень та невдач особистості на шляху власної життєтворчості [2, с. 212].

Особливого значення поняття життєтворчих умінь набуває у дослідженнях, присвячених проблемі проєктування життя (В.Г. Панок, Г.В. Рудь). Автори зазначають, що життєтворчі уміння-це ті механізми, завдяки яким проєктування постає як один із способів просування життєвим шляхом; це можливості реалізації подієвого механізму, коли людина змушена шукати, обирати вихід і планувати майбутнє далі [10, с.133]. Це конкретний шлях реалізації життєвої стратегії, який відповідає концепції цілісної організації особистістю свого життя [10, с. 134].

Досліджуючи питання про структурну організацію життєтворчих умінь, В.П. Бех наголошує на системі наступних компонентів: 1) знання (теоретичні і практичні (життєва мудрість)); 2) уміння й навички (ситуативно-надситуативний потенціал); 3) життєтворчі здібності

(аналітичні, поведінкові, прогностичні); 4) життєвий досвід (складається з усвідомленого та неусвідомленого індивідуального досвіду й творчого використання та наслідування досвіду інших осіб); 5) життєві досягнення (особисте щастя, соціальний статус, самореалізація). Життєтворчі уміння автор розглядає як комплекс певних особистісних якостей, які детермінують продуктивне життєздійснення особистості, а їх формування розуміє як розвиток і збагачення всіх основних життєзабезпечувальних особистісних структур. [3, с. 75-92]

Характеризуючи життєтворчі уміння як комплекс ключових потенцій, Л.Н. Коган диференціює їх на три основні групи: 1) уміння відносно себе як особистості, як суб'єкта життєдіяльності (збереження фізичного і психічного здоров'я, ціннісно-сміслові орієнтації, інтеграції, активна громадянська позиція, процеси самовдосконалення та саморозвитку); 2) соціально-перцептивні уміння, що експлікуються в системі соціальних стосунків; 3) діяльнісні уміння [7].

До групи соціально-перцептивних умінь належать комунікативні, полікультурні та конфліктні уміння, які, на думку автора, реалізуються в діях вільного володіння мовними та мовленнєвими засобами; комунікабельності; здатності до побудови власних стратегій спілкування; уміннях конструктивно вирішувати конфлікт, зокрема не ставати їх причиною. Що стосується полікультурних умінь, то на думку В.О. Моляко [10], вони розкриваються в повазі до іншого, розумінні неповторності, самотності особистості, здатності уявляти себе на місці інших людей.

До групи діяльнісно-операціональних можливостей індивіда, на думку І.Г. Єрмакова, належать функціональні, мотиваційні, та проєктивні уміння. До функціональної складової відносяться: уміння оперувати знаннями; уміння організувати, здійснювати та контролювати діяльність; уміння визначати та підпорядковувати дії та операції початково заданій меті [6, с112]. На ґрунті аналізу результатів дослідження, автор деталізує мотиваційні уміння з точки зору рівня самостійності; здатності робити власний вибір і встановлювати особисті цілі. Проєктивні уміння: стратегічне (уміння планувати, бачити перспективу) та прогностичне мислення (уміння передбачувати ускладнення); уміння реалізувати заплановане. Стосовно проєктивних умінь, Ю.В. Крючкова зазначає, що вони включають наступні дії: 1) пошук та усвідомлення особистістю своїх життєво-важливих цілей; 2) вироблення ідей та варіантів свого подальшого життя; 3) формування основних вимог щодо реалізації задуманого; 4) передбачення очікуваних результатів та наслідків; 5) корекція проєктної діяльності з урахуванням життєвої ситуації, що склалась [8, с195].

У спробі надати інтегративну характеристику особистості з розвинутими життєтворчими уміннями, С. О. Сисоєва наголошує на системі наступних підструктур:

1. підсистема спрямованості: позитивне уявлення про себе (адекватна самооцінка), бажання пізнати себе; творчий інтерес, допитливість; потяг до пошуку нової інформації; мотивація досягнення;

2. підсистема характерологічних особливостей особистості: сміливість; готовність до ризику; самостійність; ініціативність; впевненість у своїх силах та здібностях; цілеспрямованість; наполегливість; вміння довести почату справу до кінця; працелюбність; емоційна активність;

3. підсистема творчих умінь: проблемне бачення; здатність до висування гіпотез, оригінальних ідей; здатність до дослідницької діяльності; розвинуте уявлення, фантазія; здатність до виявлення протиріч; здатність до подолання інерції мислення; уміння аналізувати, інтегрувати та синтезувати інформацію; здатність до міжособистісного спілкування;

4. підсистема індивідуальних особливостей психічних процесів: альтернативність мислення; дивергентність мислення; точність мислення; готовність пам'яті; асоціативність пам'яті; цілісність, синтетичність, свіжість, самостійність сприйняття; пошуково-перетворюючий стиль мислення [4 с. 161-167].

Суттєвим досягненням вітчизняної науки стала розробка Л.С.Виготським принципу інтеріоризації та його розповсюдження щодо розуміння вищих психічних явищ [2]. Виходячи з цього, розвиток життєтворчих умінь відбувається на основі «згортання», переходу зовнішніх умов життя в зміст внутрішнього досвіду. Соціум, впливаючи на реалізацію програми розвитку, задає, по суті, свої приклади, норми та механізми щодо оптимальної самореалізації. В ході індивідуального розвитку людина засвоює ці моделі, формує власну концепцію та розкриває свій життєтворчий потенціал. На думку В.М. Ямницького, «в поняття потенціалу включено розвиток людини як суб'єкта життєдіяльності, взаємозв'язок системоконструктивних властивостей та умінь різноманітних рівнів його організації [11, с. 65].

У розвитку життєтворчих умінь велику роль відіграє рефлексія, яку С.Л. Рубінштейн вважає центральним феноменом людини. Автор стверджує, що тільки з появою рефлексії виникає здатність принципово нового, більш якісного способу буття, який виходить за межі безпосередніх зв'язків і сприяє конструктивній самореалізації. Суб'єкт такого способу буття характеризується персональною відповідальністю за все, що здійснено та що мало б здійснитися, стратегічністю задумів, цілеспрямованістю, наполегливістю, адекватною та чітко визначеною життєвою програмою тощо [2, с. 87-91]. Саме рефлексія дозволяє усвідомити людині факт власної реалізованості, визначає масштаби і можливості життєтворчості. На думку Є.Є. Вахромова, рефлексію можна вважати рушійною силою формування життєтворчого потенціалу особистості, внутрішньою, психологічною умовою розвитку екзистенційних умінь [5, с.11]. Завдяки регулюючій функції рефлексії, людина здатна конструювати суб'єктивну картину життєвого шляху, підкоряти другорядні цілі найбільш важливим, тобто тим, які

відповідають особистісно-значущим змістам і відображають сферу уявлень про сенс та продуктивність життя.

Таким чином, зазначимо, що проблема розвитку життєтворчих умінь особистості потребує більш детального та системного аналізу. Вона включає достатньо широкий спектр питань, які ще необхідно вирішити психології. Потребують більш ґрунтовного наукового огляду проблема культури життєтворчих умінь, їх структурна організація, аналіз системно-цільових (стратегічних) характеристик людини, виявлення фундаментальних чинників перетворювальної активності особистості, формування власної проєкції у майбутньому.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К.А. Развитие личности в процессе жизнедеятельности // Психология форм развития личности. - М.: Наука, 1981.
2. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. / Борис Григорьевич Ананьев. - М.: Наука, 1977. - 380 с.
3. Бех В.П. Функціональна модель особистості: пошуки полікультурних детермінант поведінки: Монографія /В.П.Бех, Є.О.Шалімова. - К.: НПУ М.П.Драгоманова, 2009. - 255 с.
4. Богданова Н. Г. Культура життєтворчості особистості. Філософсько-світоглядний аналіз /Наталія Григорівна Богданова К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – 302 с.
5. Вахромов Е.Е. Вершины жизни и пути их достижения: Самоактуализация, акме и жизненный путь человека / Е.Е.Вахромов // Прикладная психология и психоанализ. - 2001. - № 4. - С.18-23; 2002. - № 1. - С. 5-14; - № 2. - С.5-18.
6. Жизненный путь личности (Вопросы теории и методологии социально-психологического исследования) / Под ред. Сохань Л.В. - К.: Наук, думка, 1987. - 277 с.
7. Коган Л.Н. Жизненный путь личности как предмет междисциплинарного исследования /Лев Наумович Коган.-Спб.: Питер, 2000.-с. 269-281.
8. Крючкова Ю.В. Життєтворчість особистості як прояв самоактуалізації з огляду побудови нею картини світу / Ю.В. Крючкова // Збірник наукових праць Інституту психології ім.Г.С.Костюка АПН України / За ред.Максименка С.Д. – К.: «Логос», 2007. - Том 7, випуск 10. - С.192-199.
9. Кучерявий І.Т. Творчість - основа розвитку потенційних джерел особистості: Навчальний посібник / І.Т. Кучерявий, О.І.Клепиков. - К.: Вища школа, 2000.- 288 с.
10. Панок В.Г, Рудь Г.В. Психологія життєвого шляху/В.Г. Панок,Г.В. Рудь – К.: Ніка-Центр, 2006 – 280с.
11. Ямницький В.М. Психологія життєтворчої активності особистості /Вадим Маркович Ямницький.- Одеса:СВД «Черкасов М.П.», 2004.-360с.